

THE RETURN OF JOSIF BAGER

KTHIMI I JOSIF BAGERIT

Fatmir SULEJMANI¹

¹Department of Albanian Language and Literature, Faculty of Philology, University of Tetova

*Corresponding author e-mail: fatmir.sulejmani@unite.edu.mk

Abstract

The Return of Josif Bageri aims to shed light on: the settlements, antiquity, and Albanianess of Upper Reka; on the circumstances of life and the assimilation of the Reka people from Albanians to Slavs (initially into Serbs and then into Macedonians); on the deathly silence of the nobility and historians of the Mother State, which has said almost no word about the denationalization of a region of compatriots with tribal and special traditions; on the causes of the assimilation of the Reka people; on the tragic intra-Albanian divisions, instigated by hegemonic Serbian-Macedonian policies; on the life and work of the titan of the “*Kërthizës së Shqipënis*”, Josif Bageri; on the places of displacement of Albanians outside and within present-day North Macedonia; on the possibility of reviving life in Upper Reka and on the future of region of Albania.

Keywords: *Upper Reka, Josif Bageri, assimilation, displacement, resurrection.*

Përmbledhje

Kthimi i Josif Bagerit mëton të hedhë dritë mbi: vendbanimet, lashtësinë, dhe shqiptarësinë e Rëkës së epërme; mbi rrethanat e jetës dhe asimilimin e rekasve nga shqiptarë në sllavë (fillimisht në serbë e pastaj në maqedonas); mbi heshtjen mortore të parisë dhe historianëve të shtetit Amë, që nuk ka bëzajtur pothuajse asnjë fjalë për shkombëtarizimin e një krahine bashkëvendësish me tradita të fisme dhe të veçanta; mbi shkaqet e asimilimit të rekasve; mbi përçarjet tragjike brendashqiptare, të nxitura nga politikat hegjemoniste serbo-maqedonase; mbi jetën dhe veprën e titanit të “*Kërthizës së Shqipënis*”, Josif Bagerit; mbi vendshpërnguljet e shqiptarëve jashtë dhe brenda Maqedonisë së sotme të Veriut; mbi mundësinë e ringjalljes së jetës në Rekën e Epërme dhe mbi të ardhmen e krahinës së titajve të Shqiptarisë.

Fjalët kyçe: *Reka e epërme, Josif Bageri, asimilimi, shpërngulja, ringjallja.*

1. Lashtësia shqiptare e Rekës

Rekën e Epërme e gjejmë herët të banuar me popullatë shqiptare, me burra dinjitozë e me *tigra të luftës malore*, për të cilët kanë shkruar historianët shqiptarë dhe të huaj. Mbështetur në të dhënat e Ruzhdi Matës, Dibra dhe “*Krahina e Rekës... përmendet qysh në vitin 1019 në një*

<https://doi.org/10.62792/ut.filologjia.v14.i26-27.p3279>

dokument të perandorit Vasili II... Më 27 mars 1308, në një dokument të kohës, Pukëvili flet për: Dibrën e Epërme dhe Dibrën e Poshtme. Doktor Myler e shënon Dibrën me 500 shtëpi, kurse konsulli Hahn me 2 mijë shtëpi”.¹

Për shqiptarësinë e hershme të Rekës së Epërme sjell të dhëna dhe Zejna Halimi. Ajo u referohet Defterëve turq, sipas të cilëve: “Në regjistrimin e vitit 1467, para fillimit të kryengritjes së Skënderbeut, në rajonin e Rekës së Epërme jetonin gjithsej 2.110 familje të krishtera me 10.550 banorë”.² Të vërteta të besueshme mbi autoktoninë e shqiptarëve të Rekës, që ua nxjerrin bojën katërcipërisht mashtrimeve sllavo-greke, sjell dhe gjeologu, paleontologu dhe etnografi hungarez Franc Nopça, studiuesi i njohur i historisë, kulturës, dokeve dhe zakoneve të popullit shqiptar.

Në parathënien për veprën e Bajazid Dodës, të botuar në vitin 1914, që hedh dritë kryesisht mbi jetën e bashkëvendësve të tij nga fshati Shtirovicë, Nopça shkruan: “Shqiptari - Bajazid Elmaz Doda me precizitet të saktë e përshkruan jetën e rëndomtë të njëjës prej krahinave të lashta, përkatësisht të krahinës shqiptare në lindje të shpatit të Korabit, veçanërisht të fshatit të tij të lindjes Shtirovicës... Ne gjykojmë se puna e tij përfaqëson kujtesën e shqiptarësisë primitive, para së gjithash përfaqëson monumentin parahistorik të Evropës së lashtë”.³

Lashtësinë e Dibrës dhe Rekës, bashkë me trimërinë e rekasve e gjejmë edhe në veprën e Marin Barletit, që thotë se, në vitin 1430, ata luftuan krah për krah me kryengritësit e Gjon Kastriotit, kurse brenda viteve 1453-1457 u bënë ushtarë të lirisë në aradhat e Gjergj Kastriotit. Trimërinë e dibranëve dhe rekasve e njohën më së miri pashallarët që lanë eshtrat ose ikën me bishtat nën shalë andej nga kishin ardhur. Për fat të keq, pushtimi pesëshekullor osman e bëri të veten, ndaj shqiptarët e Rekës filluan t’i braktisin sinoret e stërgjyshërve. Kjo erdhi si pasojë e ndarjes së shqiptarëve në fe të ndryshme, përçarjeve, zënkave dhe vjedhjeve të shpeshtuara të komitëve shqiptarë, të nxitura nga ana e pushtuesve turqë dhe vëllamëve të tyre sllavo-grekë.

Këtë gjëmë që dalëngadalë e tkurri jetën në Rekën e Epërme e portretojnë më së miri vargjet e dhimbshme të Josif Bagerit:

...Tetëmbëdhetcopë
Katunde ka në Rekë,
Po gjindja e ksajë -
Jan gjyku për hjekë.

Kta gjithnja ikin!
N’vise t’huaja shkojn,
Por si molla pikin,
Se n’Rek s’mund t’rrojn.

2. Vendbanimet - vendshpërnguljet

Reka e Epërme ka qenë përherë zemra e shqiptarëve. E tillë mbeti edhe pas pushtimit osman, kur një pjesë e madhe e rekasve ortodoksë u konvertua me dhunë dhe me privilegje në muslimanë, kurse pjesa tjetër e ruajti fenë e stërgjyshërve, por u detyrua gjithashtu me dhunë dhe privilegje, të humbë gjuhën, zakonet dhe traditat shqiptaret, e bashkë me to edhe përkatësinë kombëtare. Asimilimi i tyre u bë nga trysnia serbo-ruse, të cilën e lejoi Perandoria Osmane, për shkak të frikës së dobësimit të saj. Ky pazarllëk i turqve me sllavët dhe grekët dëmtoi rëndë shqiptarët, që më 1912 mezi ia dolën të shpallin mëvetësinë e Shqipërisë së

¹ Ruzhdi Mata, *Josif Bageri - jeta dhe vepra*, Tiranë, 2019, f. 17.

² Zejna Halimi, *Trashëgimia etnokulturore e Rekës së Epërme*, Syth, Tetovë, 2022, f. 23.

³ Bajazid Doda, *Jeta fshatare e Shqiptarëve në Rekën e Epërme të Dibrës*, Shoqata Josif Bageri, Tetovë, 2011, f. 11.

sakatosur londineze, jashtë kufijve të së cilës mbeti më shumë se gjysma e popullsisë dhe territoreve tona etnike.

Kjo tragjedi, fundin e së cilës nuk e dimë as sot, është peshqeshi ynë i vetëm që na e fali Perandoria Osmane, e cila, posa e pushtoi Shqipërinë, pas vdekjes së heroit kombëtar Gjergj Kastriotit, e vuri nën thundrën e saj, e ndau në 4 pjesë të quajtura vilajete, sepse kështu mund ta kontrollonte dhe shtypte shumë më kollaj. Madje nuk u kënaq me kaq, ndaj solli dekretin me të cilin zvogëloi numrin e popullatës me përkatësi etnike shqiptare dhe ndaloi rreptësisht hapjen e shkollave në gjuhën shqipe. Kështu, të gjithë shqiptarët e besimit musliman konsideroheshin turqë, kurse shqiptarët e krishterë si serbë ose grekë.

Ky keqpërdorim i besimeve fetare largoi gradualisht nga njëri-tjetri vëllezërit e një kombi, gjaku, fare e gjuhe dhe solli asimilimin e plotë ose të pjesshëm të tyre. Në kësi rrethanash, turqit, në njërën anë, dhe vëllamët e tyre serbo-grekë, në anën tjetër, iu futën zejes së përçarjeve brendashqiptare, që shkaktoi shpërnguljen dhe asimilimin e qindra mijëra bashkëkombësve tanë. Shqiptarët ortodoksë e katolikë u konvertuan në serbë, grekë, malazias e së fundmi edhe në maqedonas, kurse shqiptarët muslimanë u bënë turqë, torbeshë dhe boshnjakë.

Kjo është e vërteta jonë e hidhur, pavarësisht profkave zbutëse që propagandohen nga shpirtrobërit, që përpiqen të rehabilitojnë asimiluesit e shqiptarëve pa asnjë brerje ndërgjegje, duke i pandehur bashkëkombësit tanë si barëngrënës, të cilët nuk e ditkan se vetëm pas vitit 1912, janë sllavizuar, greqizuar e turqizuar me mijëra njerëz, që sot nuk e flasin shqipen dhe nuk ndihen shqiptarë, hiq individët që zallahitin nga pak në gjuhën amtare.

3. Rrethanat e jetës, përçarjet brendashqiptare, asimilimi, shpërngulja

*“Shqiptarët ortodoksë të Rekës së Epërme, njësoj si bashkatdhetarët e tyre të viseve tjera të Maqedonisë së sotme, njësoj si bashkatdhetarët në Shqipëri dhe kudo që i kanë degdisur dallgët e jetës, kanë qenë prej shekujsh dhe vazhdojnë të jenë edhe sot pjesë e pashkëputshme e tërësisë së popullit të vetëm shqiptar”.*⁴

Këtë të vërtetë e përsërit shumë herë në monografinë e tij profesori Branislav Sinadinovski, njëri prej shqiptarëve të rrallë ortodoksë, që guxoi të shpërfaqë para botës të vërtetën e shtrembëruar të shqiptarësisë së Rekës së Epërme. Këtë të vërtetë, ai e argumentoi me të dhënat e studiuesve seriozë, sipas të cilëve banorët e kësaj krahine spartane qenë prej shekujsh shqiptarë të besimit ortodoks dhe të tillë mbetën gjersa u pushtuan nga Perandoria Osmane, përkatësisht gjersa nisi procesi i islamizimit të tyre në shekullin XV dhe XVI, kur, pas çdo regjistrimi të banorëve të Rekës, pakësohej numri i shqiptarëve ortodoksë dhe rritej numri i turqve të shpifur.⁵ Me kalimin e kohës, ndarja e bëri të vetën dhe lindi hasmëritë ndërvëllezërore të nxitura nga kubaritë turko-sllave, që i shndërruan shqiptarët në rajë të denjë për përbuzje.

Të gjendur nën shtypjen e darëve të hekurta të më të fortëve, tatimeve të rënda që ua bënë jetën mizerje dhe vjedhjeve të shpeshta nga kusarët e krahinave fqinje, të cilët i përkrahte pushteti i pushtuesve, Rekasit u detyruan të braktisin vendbanimet e stërgjyshërve dhe të vendosen gjithandej ku kishin mundësi.

Edhe këtë gjëmë e vajton me vargje të dhimbshme elegjiake biri i fisëm i Rekës, Josif Bageri:

O, Shqypni për ty mejtoj!
Për ty, po qaj e vajtoj,

⁴ Branislav Sinadinovski, *Shqiptarët ortodoksë në Republikën e Maqedonisë*, Universiteti i Tetovës, Tetovë, 2016, f. 9.

⁵ Po aty, f. 78.

Se djemt e tu keq jon da
Dhe po vriten vlla me vlla!

*

Ka disa shkake,
Që s'punojn kta arë,
se jon mbyt në gjake!
Dyke vra kusarë.

*

Rekasit e mjerë...
S'mundin t'rrojn në Rek,
Se kusar përherë
U vin m'dark e drek!

E njëjta dhembje e brente dhe shpirtin e Bajazid Elmaz Dodës, njohësin e krimeve dhe luftës psikologjike serbe ndaj shqiptarëve, që në fjalën hyrëse të librit të tij, paralajmëroi me saktësi gjenocidin që do t'i ndodhte së shpejti Shtirovicës dhe gjithë Rekës: *“Një ditë, kur ata që i shkulën me rrënjë shqiptarët e Sanxhakut të Nishit, do t'i shkulin përsijeta nga vendi i tyre edhe bashkëatdhetarët e mi... Besoj se edhe përshkrimi më i thjeshtë i jetës së tyre të përditshme do të mbetet monument i përjetshëm i ekzistimit të dikurshëm dhe në të njëjtën kohë do të paraqesë akuzën ndaj shkatërruesve të tyre”*.⁶

Kobin që parandjeu Bajazid Doda e konformoi albanologu i shquar Robert Elsie: *“Dy vjet pas hulumtimit të B. Dodës (1916), Shtirovica u rrafshua me tokën nga ushtria bullgare. Popullata shqiptare u dëbua nga lugina. Në vitet e mëpastajshme shumë prej tyre u detyruan me dhunë të shpërngulen në Turqi”*.⁷

Sipas studiuesit Burim Prroi, shpërnguljet me dhunë të shqiptarëve të Rekës janë të hershme, por të vërtetat e spastrimit kubar etnik kanë nisur të regjistrohen më saktësisht në shekullin XX. Shkretimi i Rekës, thotë ai, është përshpejtuar me elaboratet e akademikëve serbë, veçmas pas marrëveshjeve sekrete ndërmjet Jugosllavisë dhe Turqisë, të bëra në vitet 1926 dhe 1938, kur, sipas të dhënave të veprës *“Luma e Epërme”* të Burim Prroit, që është e veçantë për nga shumëllojshmëria e informacionit: *“U dëbuan nga sinoret e tyre shekullore mbi 400.000 shqiptarë etnikë. Në atë kohë Shqipëria ishte e pafuqishme për t'i mbrojtur shqiptarët që kishin mbetuer jashtë kufijve të saj pas Konferencës së Londrës. Këtë e shfrytëzoi Serbia, që morri tokat e shqiptarëve dhe ua dha 40.000 servëve që i sollën nga Serbia me të ashtuquajturin „Program për reforma agrare”*.⁸

Burim Prroi sjell të dhëna edhe për *“Marrëveshjen xhentëlmene ndërmjet Turqisë dhe Jugosllavisë”* titiste të vitit 1953, për shpërnguljen e dytë masive të shqiptarëve nga trojet e tyre. Natyrisht se marrëveshjet në fjalë dëmtuan rëndë shqiptarët dhe u sollën shumë favore armiqve tanë: serbëve toka të shumta pjellore, kurse turqëve shumë para dhe dhjetëra mijëra ushtarë arnautë që u detyruan të lënë eshtrat në betejën e Çanakalasë dhe në betejat turko-kurde.

4. Heshtja mortore

Në dallim nga shqiptarët e besimit musliman, shqiptarët ortodoksë humbën më shumë, sepse u asimiluan gati plotësisht në sllavë. Por, për mjerim tonin, jo të gjithë e kuptuam rëndësinë e ndërgjegjësimit të disa vëllezërve tanë, të cilët, pas shumë vitesh, e pranuan përkatësinë e tyre etnike, pavarësisht pasojave me të cilët u ballafaquan. Dhe këtë e bënë, jo për

⁶ Bajazid Doda, *Jeta fshatare e Shqiptarëve në Rekën e Epërme* të Dibrës, Shoqata Josif Bageri, Tetovë, 2011, f. 13.

⁷ Po aty, f. 7.

⁸ Burim Prroi, *Luma e Epërme*, Gostivar, 2019, f. 109-110.

ta dëmtuar tjetrin, por për ta vënë në vend të drejtën e Zotit dhe për t'ia bërë me dije botës se Reka ka qenë, është dhe do të mbetet shqiptare.

E veçanta e asimilimit të shqiptarëve ortodoksë të Rekës, të cilën e çelëm pas një shekulli të plotë heshtjeje prej peshku është: paradoksi fyes për dinjitetin dhe inteligjencën e një populli të tërë; absurdi që na bën të padenjë për respektin e Zotit dhe robit të tij mendjelirë; fshirja nga memorja kombëtare e aktit të zhbërjes së shpirtit shqiptar të Rekës përpara syve tanë; indiferenca e shqiptarëve të besimit ortodoks, që u asimiluan pabëzajtur dhe indiferenca e shqiptarëve të besimit musliman, që nuk e ndien gjëmën e vëllezërve të gjuhës e të gjakut.

Ndaj, aq sa flet kjo vaki për perfiditetin dhe metodat e sofistikuara të asimilimit në fjalë, po aq ndriçon ndërgjegjen tonë kolektive dhe gatishmërinë për t'u shkrirë n'asgjë me *lehtësi të papërballueshme*, pa një zë të fuqishëm protestues, pa një alarm serioz në mediat brenda dhe jashtë kësaj shkretishteje, pa asnjë promete të gatshëm t'ia dhurojë popullit zjarrin, ta vetëdijësojë atë se është duke jetuar stinën e ligë që e shfityron përsijeta. Shtrohet pyetja: si qe e mundur, që në mes të Evropës së shekullit XX të ndodhë një holokaust gjenocidal, për të cilin nuk tha e nuk shkroi askush një fjalë të vetme kundërshtuese për xhelatët dhe piromanët e shtetit, që e hiqnin veten si më liberalë në bllokun komunist?

Si qe e mundur vrasja e aq shumë njerëzve të pafajshëm dhe djegia e aq shumë fshatrave, pa një notë proteste të Shqipërisë? Askush nuk e di nesë kjo ndodhi nga mospasja e informacionit të shtetit Amë për tmerret që ndodhën në Rekën e Epërme, apo nga heshtja e qëllimshme e krimeve mesjetare që bëheshin mbi kurizin e vëllezërve tanë. Gjer më tani kemi vetëm një dëshmi të supozuar se shteti Amë, gjatë monizmit nuk e njihte as Rekën as birin e saj më të urtë, që ia kushtoi jetën *Kërthizës së Shqypënis* dhe të ardhmes së saj me më shumë Diell. Këtë e gjejmë në parathënien e veprës së Josif Bagerit "*Kopësht Malësori*", të shkruar nga Akademiku i shquar Shaban Sinanit, në të cilën, mes tjerash shkruan: "*U njoha për herë të parë me emrin, jetën dhe veprën e Jofis Bagerit në vitin 1982, kur studentja shqiptaro-bullgare Natanjella Falli vendosi t'ia kushtonte tezën e saj të diplomës veprimtarisë atdhetare dhe krijuese të Josif Bagerit... Ishte viti i fundmë i studimeve universitare, të gjitha programet studimore për letërsinë ishin përfunduar, por emri i Josif Begerit nuk na ishte shfaqur askund... As "Kopësht Malësori", vëllimi i vetëm me poezi..., as "Shqipeja e Shqypënis", e përkohshmja që ai drejtoi disa vite me rradhë, nuk gjendeshin në Bibliotekën Kombëtare në Tiranë. Nuk gjendeshin apo nuk shërbeheshin, ishte dhe mbetet ende një pyetje pa përgjigje, por Natanjella Falli, i fotokopjoi të dyja në Bibliotekën Kombëtare të Sofjes".⁹*

5. Dhembjet e Josif Bagerit

Ndër dhembjet e mëdha të Josif Bagerit ishte ndarja e shqiptarëve në baza krahinore e religjioze. Vijat ndarëse ai i luftonte me elementet përbashkuese dhe me vargje të sarta e qortuese, me synimin që t'i kthejë në udhë të mbarë ata që ishin bërë pre e armiqve egërshanë të kombit. Për shkak të veprimtarisë së tij që binte ndesh me interesat e pushtuesve, Bageri mori shumë goditje, por nuk u mposht. As nuk e mori inat atdheun shkaku i mashave të huaja të infiltruara në të gjitha sferat e jetës. Mercenarëve në shërbim të tjetrit u thoshte: "*Ju doni të ndreqni një Serbi të re në tokat e Shqipërisë së vjetër*". Megjithatë, përçarjet e rekasve nga paritë hegjemone serbo-turke më kot mundahej t'i mundë me vargjet e vjershave të ngjashme me poemën e famshme "*O moj Shqypni e mjera Shqypni*" të Pashko Vasës:

Njani pa fe, tjetri pa din!
Disa jam turk thon dhe elin!...
Kta vlla me vlla, gjithnjë po grinden...

⁹ Shaban Sinani, *Josif Bageri i Rekës së Dibrës*, (parathënie) botuar në veprën "*Kopësht malësori*", Tiranë, 2019, f. 5-6.

E njani tjetrit kurrë s'i biunden.¹⁰

Brenga më e madhe e Bagerit ishte mungesa e shkollave shqipe në Rekën e Epërme dhe jo vetëm. Në shekullin XIX nën presionin e Rusisë, Turqia lejoi hapjen e shkollave serbe e bullgare, misioni i të cilave qe asimilimi i Shqiptarëve ortodoksë në sllavë, kurse i Shqiptarëve muslimanë në turqë. Ky akt shovenist detyroi shqiptarët që të mohonin etninë, gjuhën dhe tiparet e tyre identitare, gjë që shqetësoi tej mase Josif Bagerin, arma e vetme e të cilit ishte pena. Në kulmin e zhgënjimit, ai shkroi vargjet:

Gjith sa jemi shqipëtar:
Kemi një gjak dhe një farë...
Nona që na rriti n'gji,
Të gjithë ne na ka fëmijë.

Kur asht kështu, pse mohoni:
Non e gjuh dhe ju shkoni?
Nëpër t'huajat mësimore
Në ato t'shkreta helmore?

O sa keq tash na turpnuet,
Se gjuhën e vet mohuet!
Dhe serbishten zut ta msoni:
“Vake take” të na thoni!

O, ame, Rekasit, bijt e tu,
Ma shum se t'gjith jon hutu!
dërgojn para n'patrikhon,
Thon se sllaf na kemi kjon!

Kështu Rekasit mendojn,
Po sërabishten këta msojn!
Me nxitim e me shije,
Sikur s'jon fëmi Shqypnie!

Disa mbahen shum azgon,
Se paskan emnin Osmon!
Kta i bien vllait kres...
Për të shkretën and të fes.

Disa thiren: agallar!
Pa mos pas as ar, as' far;
E të tjerët qirie!
po kta t'gjith bij Shqypnie.

Thirri: *Zotnij*, ar' t'mallkuet,
Se amën e vet përvluet!...
Tuj u da ju në shum dega...
Por si toska, ashtu gega.

¹⁰ Josif Bageri, *Kopësht malësori*”, Sofje, 1910, f. 66.

Josif Bageri e vuajti si askush tjetër shterjen e katundeve të Rekës nga shqiptarët. Dashuria e tij për Rekën dhe Shqipërinë ishte e përmasave oqeanike. Unë nuk njoh një poet tjetër shqiptar që ka përmendur pothuajse në çdo varg emrin Shqipëri. Ai ngado që shkonte thoshte: *“Nëse vdes, eshtrat t’mi çoni ‘n’Shqypni, atje në Rek!”*. Josif Bageri punoi tërë jetën për ta njohur botën me të vërtetën e Rekës së Epërme. Por i vetëm nuk ia doli të ndalë procesin e asimilimit të kësaj krahine prej pushtuesve që i tjetërsuan shqiptarët, po nuk arritën ta vrasin në tërësi idenë e lirisë në shpirtin e rekasve. Veçmas nuk arritën ta fshehin të vërtetën e shqiptarësisë së Rekës.

Nisur nga shëmbëlltyra e tij, kur në shpirtërat e disa shqiptarëve të asimiluar të Rekës rilindet ndjenja e fashitur etnike, dikush duhet t’ua zgjatë dorën e kurajës, sepse kthimi i tyre tek Ëma, sado i pjesshëm qoftë, përfaqëson triumfin e së vërtetës ndaj mashtrimit shekullor; sepse ndërgjegjësimi i tyre, sado i vonuar qoftë, është tapia e një krahine me trashëgimi të çmueshme vlerash shpirtërore e materiale. Këtë duhet ta bëjë gjithsecili që e ndjen veten shqiptar, sepse Shqiptarët ortodoksë janë të gjuhës, gjakut, farës dhe trollit tonë. Janë si unë, si ti, si ne. Janë bijtë e Rekës së traditave të fisme, asaj *“Kërthizës së Shqypënis”* së Josif Bagerit, kësaj dige të pakalueshme për gjithkë që synon konvertimin e rekasve në *“Shkretë”*.

Mbi kurrizet e tyre ka rënë njësoj si të shqiptarët tjerë kërbaçi i të kaluarës së dhimbshme. Ata janë pjesa jonë më fatkeqe, që, të mbetur pak në numër, nuk mundën t’i bëjnë ballë asimilimit, nuk ia dolën të izolojnë në kohën e duhur matrapazët që e shitën Rekën për grada e poste, duke u bërë krah i pushtetarëve sllavë - të parët që ia kthyen shpinën gjuhës dhe që i paraprinë absurdit të zhbërjes së vetvetes. Kjo duhet bërë, sepse çështja e ruatjes së tipareve identitare është e drejtë universale, e sanksionuar me ligjet e Zotit dhe ato të botës demokratike, pjesë e së cilës mëton të bëhet edhe Maqedonia e Veriut, që gjer më tani e ka bërë këtë sa për sy e faqe.

Kjo duhet bërë, sepse nuk cënojmë identitetin dhe dinjitetin e asnjë njeriu dhe asnjë etnie, sepse nuk përvetësojmë vlerat e tjetrit dhe nuk mashtrojmë askënd, po hedhim dritë mbi një të vërtetë të shtrembëruar me dekada, sepse i dalim zot shpirtit dhe trungut tonë të copëtuar. Kjo duhet bërë për respekt të Branko Manajlllovskit (Tanashit) - Prometeut që ia ridha zjarrin zgjues Rekës; për respekt të Branislav Sinadinovskit, që sfidoi tendencat sllavizuese të shqiptarëve ortodoksë nëpërmjet instrumentalizimit të fesë; për respekt të *bigoreve, këngëve, vajeve dhe mallkimeve* të Rekës së harruar e të lënë pas shpine, për respekt të nënave, nuseve dhe vashave hijerënda të Rekës së Ali Podrimjes, të cilat: *Kur vjen e diela, ah, kur vjen e diela, zbresin te varret dhe qajnë SHQIP*.

6. Mundësia e ringjalljes së jetës në Rekën e Epërme

Sa i takon të ardhmes dhe ringjalljes së jetës në Rekën e Epërme, më duhet të them se është iluzion mendimi për kthimin e të rinjve në krahinën e cila nuk ua ofron jetën që bëjnë aktualisht atje ku janë shpërngulur prej vitesh. Siç e dimë, fatin e Rekës dhe rekasve tani më e shijojnë gjithë familjet dhe vendbanimet shqiptare, gjithë prindërit, fëmijët, nipat dhe mbesat e të cilëve janë shpërndarë në të katër anët e botës. Kjo flamë po shterr me shpejtësi të madhe jo vetëm fshatrat e malësive, po edhe ato fushore. Në grahmat e fundit të shuarjes së përsijetshme janë dhe qytetet si: Struga, Dibra, Kërçova, Gostivari, Tetova, Kumanova, që ka gjasa të bëhen së shpejti relike si pina e Resnjës, Manastirit, Ohrit dhe qyteteve tjera ku shqiptarët janë në numër të papërfillshëm.

Shi për këtë, jo vetëm në Rekën e Epërme, por gjithandej trojeve të braktisura shqiptare, tani më mund të ketë vetëm kthime simbolike të vendësve që nuk jetojnë më në sinoret e trashëguara nga të parët e tyre. Reka e ka nisur e para këtë lloj kthimi, falë Shoqatës për kulturë *“Reka e Epërme”*, që organizon prej vitesh manifestimin tradicional *“Takimet e Rekës së Epërme”*, që ka në qendër dasmën tradicionale të shqiptarëve të kësaj ane, që duhet të ngritet në nivelin e

Dasmës së Galishnikut, që tërhjek, jo vetëm shtetasit e këtij vendi, por edhe turistët e huaj. Duke pasur parasysh terrenin tërhjekës për bjeshkatarët dhe adhuruesit e natyrës, duke pasur parasyshë afërsinë e Korabit madhështor, ujërat e kulluar dhe florën e faunën unike, Reka mund të zgjojë fillimisht interesimin e të rinjëve për ta përgatitur infrastrukturën e nevojshme për zhvillimin e turizmit malor, që mund të jetë i levërdishëm për turistët vendor dhe të huaj.

Referencat

- [1]. Bageri, J. (1910). Kopësht malësori. Sofje.
- [2]. Doda, B. (2011). Jeta fshatare e Shqiptarëve në Rekën e Epërme të Dibrës. Tetovë: Shoqata Josif Bageri.
- [3]. Halimi, Z. (2022). Trashëgimia etnokulturore e Rekës së Epërme. Tetovë: Syth.
- [4]. Prroi, B. (2019). Luma e Epërme. Gostivar.
- [5]. Ruzhdi, M. (2019). Josif Bageri - jeta dhe vepra. Tiranë.
- [6]. Sinadinovski, B. (2016). Shqiptarët ortodoksë në Republikën e Maqedonisë. Tetovë: Universiteti i Tetovës.
- [7]. Sinani, Sh. (2019). Josif Bageri i Rekës së Dibrës”, Parathënie e botuar në veprën “Kopësht Malësori”. Tiranë.